

Taller dels Vergós (Rafael Vergós i Pere Alemany?)

Princesa Eudòxia davant la tomba de sant Esteve | 1492/1494-1500

Trep sobre taula | 137 x 90 cm

Procedeix de l'antic retaule gòtic de l'altar major de l'església de Sant Esteve de Granollers

Adquisició, 1917

Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona [MNAC/MAC 24154]

Exposicions: Barcelona 1867 | Barcelona 1902 | París 1937b | Madrid 1997 | Granollers 1997-1998.**Bibliografia:** Barcelona 1867, p. 5 | Bofarull 1902, p. 18 | Casellas 1902 | Sanpere 1906, p. 168 | Gudiol Cunill 1915 | Sanpere 1915, p. 1-7 | Crònica 1917 | Retaules 1917 | Guitert 1927, p. 119-124 | Canal Comas 1928 | Rowland 1932, p. 97 | Folch Torres 1937, p. 57 | París 1937 | Gallardo 1938 | Post 1938, p. 417-425 | Post 1941, p. 725-726 | Duran Sanpere 1941-1943, p. 23-29 | Gudiol Ricart 1955, p. 282, 287 | Verrié 1955, p. 413-414 | Gudiol Ricart 1956a, p. 134-135 | Llompart 1973, p. 391-408 | Duran Sanpere 1975, p. 180-203 | Checa 1983, p. 48 | Dalmases & José Pitarch 1984, p. 267-269 | Gudiol Ricart & Alcolea Blanch 1987, p. 179-180, núm. 493 | Marías 1989, p. 142 | Ainaud 1990, p. 106 | Azcárate 1990, p. 366, 367 | Garriga 1990a, p. 68-72 | Serra 1990 | Tintó 1990 | Bosch Ballbona 1993, p. 194, 195, cat. núm. 1 | Alcoy 1993a, p. 154-157, cat. núm. 3 | Alcoy 1993b, p. 186-193, cat. núm. 9 | Beseran 1993, p. 144-146, cat. núm. 1 | Molina 1996, p. 136-138 | Granollers 1997, p. 40, fig. p. 41 | Garriga 1997b, p. 196-202, cat. núm. 29 | Ruiz Quesada 1997c, p. 74-81 | Alcoy 1998, p. 315-320 | Manote et al. 1998, p. 148-151 | Boronat 1999, p. 424-434, 641 | Ruiz Quesada 1999c, p. 148-151, cat. núm. 39 | Ruiz Quesada 2000^o, p. 3-40.

FILL DEL PINTOR HOMÒNIM JAUME

Vergós I, nebot de Francesc Vergós I i cosí de Francesc Vergós II, també pintors, va signar un contracte de perfeccionament per dos anys amb Jacomart, justament quan aquest darrer acabava d'arribar de Nàpols. Gràcies a aquesta notícia, que el situa a València en data de 22 de juny de 1448, sabem que tenia més de 20 anys.¹ Les primeres referències documentals que al·ludeixen a Jaume Vergós II a Barcelona són dels anys 1459 i 1460 i corresponen a la redacció de les darreres voluntats del seu pare. És a través d'això que sabem que en aquestes dates encara era fadrí i que havia heretat les mostres de pintura, els colors i tot el que esqueia a l'ofici de pintor. El mes d'agost de 1460, els consellers de l'Ajuntament de Barcelona el van nomenar successor del seu pare en el càrrec de pintor de la ciutat. Una mica més tard, el 1460, va contreure matrimoni amb Caterina, enllaç en què Jaume Huguet va actuar de testimoni. Les notícies relatives a Jaume Vergós II a partir d'aquest moment no desvetllen cap encàrrec pictòric important, però informen que va ocupar diversos llocs de rellevància al si de la confraria de Sant Esteve dels freners i pintors de Barcelona. Jaume Vergós II degué formar part del taller de Jaume Huguet i és factible que col·laborés en la pintura de les escenes dedicades a sant Bernardí del *Retaule de sant Bernardí* i l'àngel custodi de la catedral de Barcelona.²

Fruit del seu matrimoni amb Caterina, van néixer Rafael i Pau Vergós, probablement entre els anys 1463 i 1470. Després de la mort de Caterina, esdevinguda el 1474, es va tornar a casar amb Aldonça, vidua del mariner Joan Domènec, que ja tenia dos fills, Joan i Climent, pintors que es van integrar a l'obra de Jaume Vergós II.

El 1491, Pau Vergós consta com a «fadrí novell» —operari que feia poc temps que havia finalitzat el període d'aprenentatge, però que encara no era mestre pintor—, i el 1493 contracta un retaule per a la confraria dels paraires de Barcelona. Entre 1492, any de la mort de Jaume Huguet, i 1494 degué signar el contracte del retaule major de l'església de Sant Esteve de Granollers, conjunt que no va poder finalitzar a causa de la seva mort el 1495. Atesa la relació del taller dels Vergós amb el pintor Jaume Huguet, en l'aproximació a l'estil de Pau podria

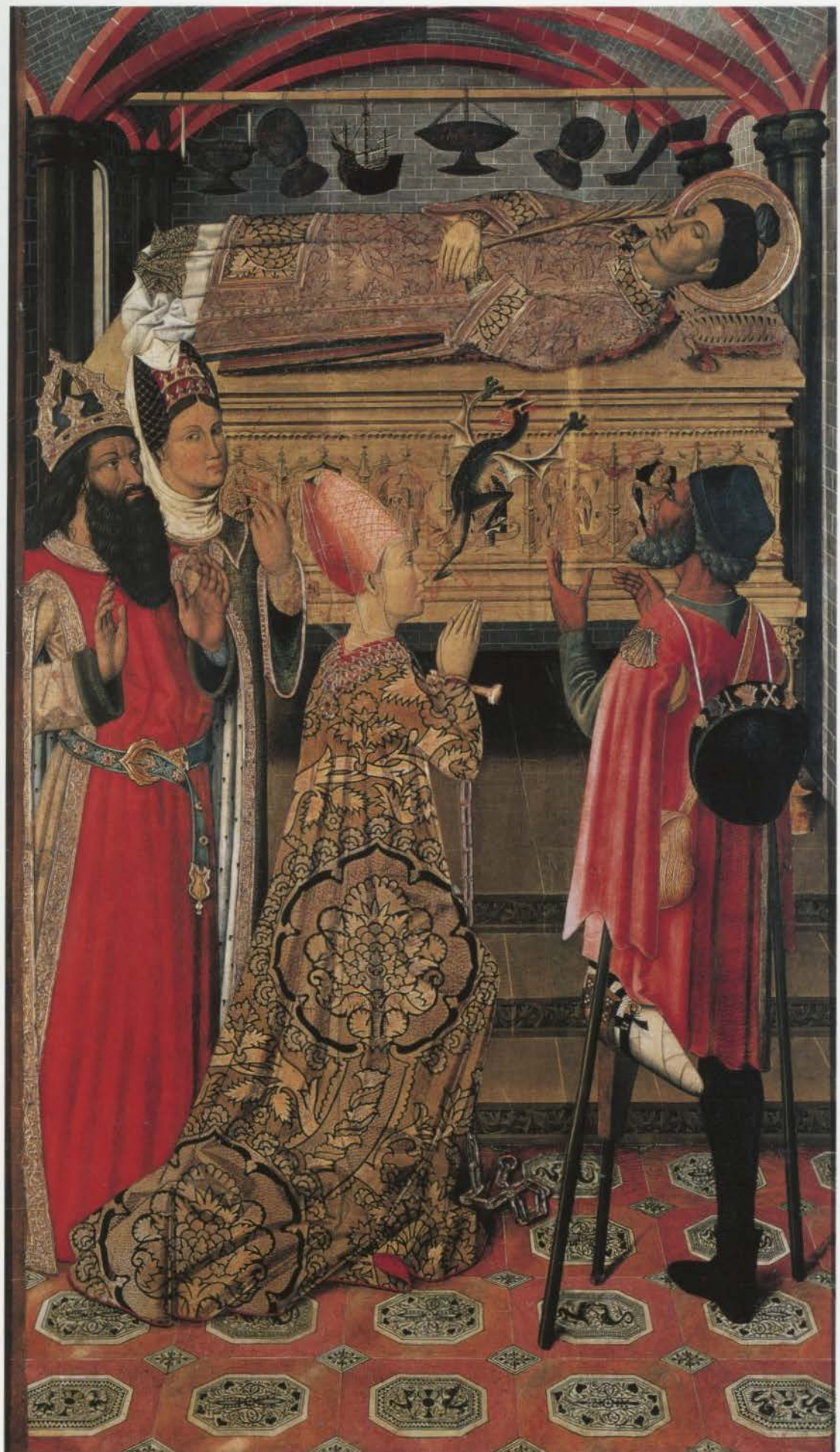
AQUESTA PINTURA VA FORMAR PART DEL *Retaule de Sant Esteve de Granollers*, del qual, a més de les tres escenes de la predel·la, també es conserven sis compartiments de la narrativa hagiogràfica del sant protomàrtir, el Calvari i quatre figuracions de profetes que formaven part del guardapols del moble. Aquestes darreres van ser pintades per Joan Gascó.¹

A *La llegenda daurada* es comenta que la princesa Eudòxia, filla de l'emperador Teodosi, havia anat a Constantinoble per poder-se alliberar del dimoni que la posseïa, però que la curació no es faria fins que el cos del sant no fos portat a Roma. Així doncs, el compartiment que s'exposa degué ser el que enllestia el discurs hagiogràfic dedicat a sant Esteve del retaule de Granollers, ja que confirma el trasllat del sant protomàrtir des de Constantinoble fins a Roma, ciutat on finalment va reposar al costat del seu company sant Llorenç. Les insígnies que centren el barret del pelegrí, les dues claus de sant Pere creuades, al·ludeixen al viatge del mutilat a la Ciutat Santa amb la il·lusió de curar-se.²

Davant l'estupefacció de l'emperador Teodosi i la seva esposa, tots dos amb corona i abillats amb riques vestimentes, sant Esteve aprova l'exorcisme de la princesa Eudòxia³ i expulsa el dimoni del seu cos. L'ésser diabòlic apareix en forma de drac alat i la seva expressió reflecteix el descontentament que li ha motivat la intervenció del sant, ràbia que també es fa palesa en el fet que la cua del dimoni apareix mossegant-se a si mateixa.

D'acord amb la iconografia d'aquest tipus de miracles, els Vergós situen l'escena en la cripta funerària on reposa el sant, lloc en què penja un bon nombre d'exvots.⁴ L'escena ratifica, un cop més, la connexió que el taller dels Vergós va mantenir amb Jaume Huguet, ja que la composició resulta molt propera a la de l'Exorcisme de la princesa Sofia del *Retaule de sant Antoni Abat*, pintat per Huguet entre 1454 i 1458, i a la del *Retaule de Sant Vicenç de Sarrià*, també pintat per Huguet entre 1455 i 1462.⁵

A través de la documentació que informa del retaule se sap que el 30 de juliol de 1495 els jurats de la vila de Granollers van pagar al pintor Rafael Vergós la quantitat de 25 lliures (500 sous) a compte de l'import total del *Retaule de Sant Esteve* i que aquell mateix any en va cobrar 35 lliures més. Més tard, amb data 3 de març de 1500, Rafael Vergós va sol·licitar als consellers que de les 60 lliures que li devien per la realització d'aquesta obra, paguessin



ser clau el *Retaule de santa Tecla i sant Sebastià* de la catedral de Barcelona, obra contractada a Huguet el 1486. En aquest conjunt és palesa la intervenció de dos pintors, membres del taller d'Huguet, un dels quals, el responsable de la pintura de la predel·la i de la taula central, mostra punts artístics més elevats que els de l'artista que va pintar la resta del moble.³

Respecte de Rafael Vergós, el més de gener de 1492 va signar, juntament amb el pintor Pere Alemany, el contracte d'un retaule dedicat a la Mare de Déu del Roser per a la capella de la Rodona de Vic. L'absència de notícies entre aquest encàrrec i el 1495, any de la mort de Pau, i els importants treballs contractats pel seu germà durant aquest període fan suposar que degué col·laborar al taller familiar, més encara si es té en compte que és Rafael el responsable d'enllestir tant el retaule de la confraria dels paraires de Barcelona com el de Granollers. No obstant això, aquesta circumstància no li impedeix rebre altres encàrrecs, que normalment contracta juntament amb el pintor Pere Alemany.

La mort de Pau Vergós, esdevinguda poc després de l'inici de la seva activitat com a pintor independent, va suposar el primer problema per a la consolidació d'un taller la majoria dels integrants del qual van morir en poc menys de deu anys. Respecte d'aquesta nissaga de pintors, cal tenir present que, a més de Pau, l'anomenat taller dels Vergós també estava format pel seu germà Rafael, mort entre 1500 i 1501, i pel seu pare Jaume Vergós II, el traspàs del qual es va produir el 1503. També hi degueren treballar els pintors Pere Alemany, Francesc Mestre, Gabriel Guardia i els seus fillastres Joan i Climent Domènec. Francesc Mestre va morir el 1497 i va ser Pere Alemany qui el va suplir en el contracte del retaule de l'església del monestir de la Vall d'Hebron. La confirmació de la mort de Mestre està ratificada pel fet que entre 1497 i 1498 la seva filla cobrava una pensió d'orfandat. A més, Joan Domènec va morir el 1500.

El poder de Jaume Vergós II en l'àmbit barceloní es desvetlla pel càrrec que exercia, el de pintor de la ciutat, i pel fet de ser escollit cinquè conseller de la Ciutat Comtal en l'exercici de 1503, any de la seva mort. Pocs mesos més tard, el 27 de juny de 1504, Aldonça, la seva vidua, va instituir procurador el caudic Vicenç Alexandre per actuar en els pleus que sostenia amb Pere Alemany.⁴

E. R. Q.

Notes

1. Per a les notícies relatives als diversos membres del taller dels Vergós, vegeu Gudiol Ricart & Alcolea Blanch 1987, p. 175-179.
2. Respecte d'aquest conjunt, vegeu Garriga 1993b, p. 174-181, cat. núm. 7 i Verrié 1997, p. 193-196, cat. núm. 28.
3. Vegeu Bosch Ballbona 1993, p. 194-197, cat. núm. 10.
4. Vegeu Ainaud & Verrié 1940-1942.

54 lliures i 4 sous al batifuller Pere Rossell, quantitat que Vergós ja li havia cedit set dies abans. Finalment, el 4 de maig de 1500, Jaume Vergós II va signar un rebut pel pagament de les 5 lliures i 16 sous restants. Gràcies a aquesta època final es coneix que el *Retaule de Sant Esteve* va ser contractat al seu fill, Pau Vergós, per un valor de 500 lliures.

D'altra banda, també se sap que el 13 de juliol de 1484 es va traslladar el Santíssim, és a dir, el sagrari, de l'altar major a la capella de Sant Bartomeu, «propter opus cuiusdam retabuli quod operantur in summo altare». Malgrat aquesta referència, que podria fer pensar que l'encàrrec es va efectuar en una data propera, si l'obra va ser encarregada al pintor Pau Vergós, la data de la seva contractació no degué ser anterior al 1491, any en què aquest artista encara consta com a «fadrí novell», raó per la qual no podria contractar cap pintura.

La molt probable adscripció de Pau Vergós al taller de Jaume Huguet posposa la data de contractació del *Retaule de Sant Esteve de Granollers* a un moment posterior al traspàs del mestre de Valls, que es va esdevenir entre els mesos de febrer i maig de 1492. Finalment, en relació amb la seva participació en l'obra, se sap que Pau va morir entre el mes de desembre de 1494 i el mes de juliol de 1495.

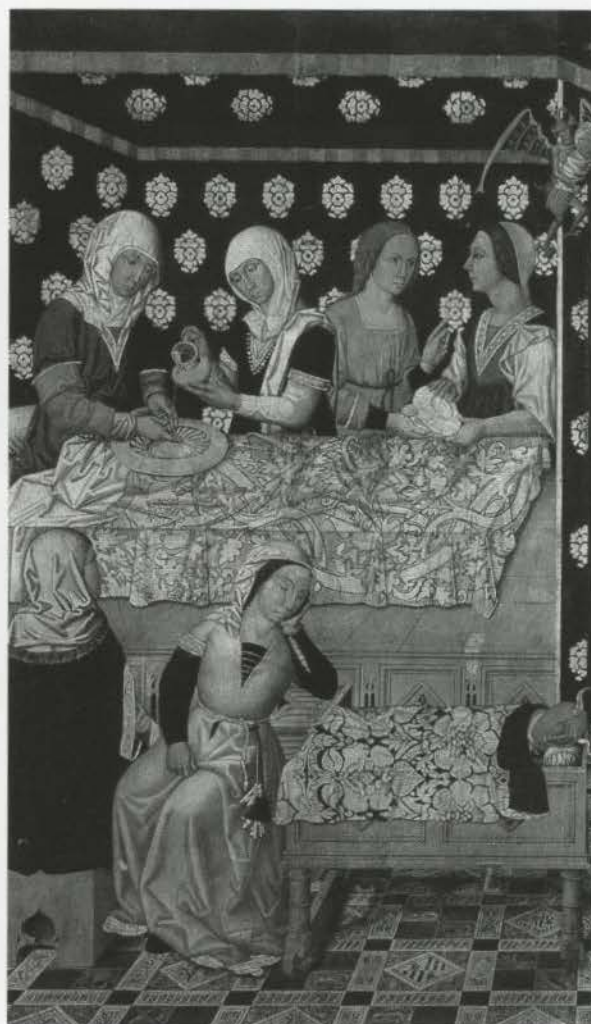
Els vincles de la família Vergós amb Jaume Huguet i el paper que sembla tenir Pau com a principal continuador de l'art de l'artista vallenc a Barcelona sustenta la possibilitat que el conjunt de Granollers fos encarregat a Pau poc després de l'any 1492, data de la mort de Jaume Huguet.

Dels inicis pictòrics de Pau Vergós només se sap amb certesa que l'11 de maig de 1493 va contractar amb la confraria de Sant Antoni dels paraires la realització d'un retaule per a la capella que el gremi tenia a l'església del convent de Sant Agustí de Barcelona, actualment desaparegut.

Malgrat que no es coneix la personalitat artística de Pau Vergós, les solucions figuratives de la predel·la mostren una suavitat peculiar que es distancia de la resta de les pintures del moble, amb l'excepció del *Calvari*, que pot informar del llenguatge del jove artista. L'esquema pictòric del Camí del Calvari, així com el del *Sant Sopar* mostren fàcilment el vincle de la pintura dels Vergós amb la de Jaume Huguet i, més concretament, amb les escenes homònimes del retaule major de l'església del convent de Sant Agustí, conservades al Museu Marès de Barcelona i al MNAC, respectivament; la del *Sant Sopar* forma part d'aquesta exposició.

Si tenim en compte la possible data de l'encàrrec del *Retaule de Sant Esteve de Granollers*, cap al 1492, i la data de la mort de Pau Vergós, el 1495, l'actuació de l'artista en el moble no degué ser gaire àmplia, ja que la finalització de l'obra va tenir lloc l'any 1500. En aquest sentit, les característiques diferencials de la predel·la respecte de la resta de l'obra poden tenir relació amb un tipus de contractació fraccionada de la pintura, similar a la del *Retaule de sant Agustí*.⁶ Pot ser que el llarg termini d'execució del conjunt de Granollers fos la causa que el lliurament del retaule no s'efectués fins que no estigués totalment enllestit: primer degueren lliurar-se les pintures de la predel·la, després les del cos central, més tard les escenes dels primers episodis que ocupaven els dos carrers de l'esquerra i, finalment, les dels dos carrers de la dreta.

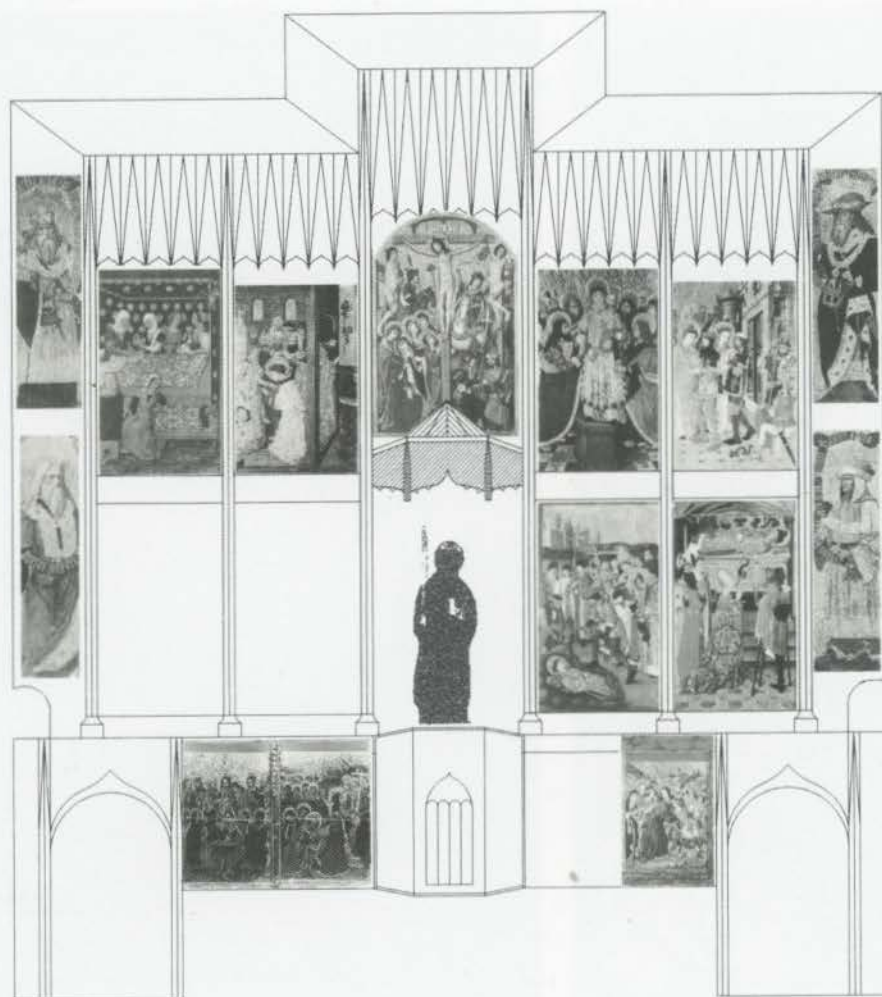
La hipòtesi de reconstrucció del retaule de Granollers que vam proposar fa uns anys, que es basava en part en els ancoratges de les taules, confirma que els carrers de la dreta del retaule, en un dels quals s'incloua l'escena de la princesa Eudòxia, van ser les darreres que es van pintar. La fortuna crítica del conjunt coincideix que l'autor de les taules de l'Alliberament de Galceran de Pinós i de la Invenció del cos de sant Esteve degué ser un pintor vinculat als canvis que caracteritzen els inicis del segle XVI, mentre que l'escena de



Jaume Huguet,
Exorcisme de Sofia
del *Retaule de sant
Antoni Abat* de l'església
de Sant Antoni
Abat de Barcelona.
Desaparegut.

Taller dels Vergós,
*Naixement de sant
Esteve* del *retaula
major* de l'església
parroquial de Sant
Esteve de Granollers.
Museu Nacional
d'Art de Catalunya,
Barcelona.

Hipòtesi de reconstrucció del retaule major de l'església parroquial de Sant Esteve de Granollers.



l'Exaltació de sant Esteve s'ha relacionat amb Joan Gascó, artista que degué incorporar-se al taller dels Vergós a finals del segle xv.⁷ Sobre aquesta base i atès que el mestre que va pintar l'escena de l'Exorcisme de la princesa Eudòxia és el mateix que va executar l'escena de la Suplantació de sant Esteve nونات, queda palès que la identitat de l'artista s'ha de buscar entre els col·laboradors més antics del taller dels Vergós. Si tenim en compte que el conjunt va ser finalitzat l'any 1500, la mort de Pau Vergós el 1495 i la de Francesc Mestre el 1497 desqualifica ambdós pintors com a possibles autors de la taula que s'exposa. D'altra banda, Jaume Vergós II devia tenir una edat molt avançada quan va morir el seu fill Pau.

En aquest context, creiem que si Rafael Vergós va ser el responsable d'enllestir les obres que va deixar inacabades el seu germà Pau, tant el retaule de la confraria de Sant Antoni de l'església del convent de Sant Agustí de Barcelona com el retaule major de Granollers, és lògic pensar que degué tenir un cert reconeixement artístic. Així doncs, d'acord amb les notícies i els postulats estilístics de les taules, és molt probable que fos Rafael Vergós qui executés les escenes hagiogràfiques situades a l'esquerra del moble i la taula amb l'Exorcisme de la princesa Eudòxia, sense oblidar la possible col·laboració de Pere Alemany.⁸ Pensem en l'interès que degué tenir Rafael per concloure un encàrrec tan important com el de Granollers, raó per la qual no degué escatimar la seva participació en el moble dedicat al sant protomàrtir.

Aquest treball, els múltiples encàrrecs que van atendre conjuntament Rafael Vergós i Pere Alemany i el buit que va originar la mort de Pau degueren afavorir l'entrada de nous pintors al taller –Joan Gascó i el Mestre de Castelsardo, o algun pintor proper a aquest artista–, als quals es va responsabilitzar de la darrera fase del conjunt pictòric de Granollers.⁹ Aquesta incidència podria estar relacionada amb la malaltia que va motivar que Rafael Vergós redactés testament al mes d'abril de l'any 1500 i que el va menar a la mort el mes de gener de 1502.

FRANCESC RUIZ I QUESADA

Notes

1. Respecte d'aquestes taules, vegeu Mirambell Abancó 1997, p. 225-227, cat. núm. 35 i Ruiz Quesada 1999d, p. 158-161, cat. núm. 42.
2. Altres insignies remeten al viatge del romeu a Sant Jaume de Compostel·la. Vegeu Llorpart 1973, p. 391-408.
3. Al dors de la taula es conserva un dibuix que correspon a les mans en oració de la princesa Eudòxia.
4. Pel que fa als exvots representats a les pintures de Jaume Huguet i dels Vergós, vegeu *cit. supra*, n. 2, p. 395-405.
5. Garriga 1997b, p. 196-202, cat. núm. 29.
6. En relació amb el catàleg d'obres atribuïble a Pau Vergós, vegeu Ruiz Quesada 1999c, p. 148-151, cat. núm. 39.
7. L'artista més vinculat a les noves formes dels inicis del segle xvi ha estat relacionat amb l'entorn del Mestre de Castelsardo. Vegeu Alcoy 1998.
8. Pere Alemany era fill del pintor Gabriel Alemany (+1511) i la darrera notícia de la seva activitat artística és de data 8 de març de 1502. Una referència documental de l'any 1516 informa que Oliva, vidua del pintor Pere Alemany, va signar un rebut de la intervenció pictòrica del seu marit en el retaule de l'església parroquial de Santa Engràcia de Montcada. Vegeu Madurell 1944, II-1, p. 37, 38.
9. Vegeu Alcoy 1998, p. 318.